

PAPER DETAILS

TITLE: TDK Türkçe Sözlük'te "hlk." Etiketli Sözlükbirimlerin Söz Yapım Yollarinin Incelenmesi: A Maddebasi Örneği

AUTHORS: Mustafa Samet KUMANLI

PAGES: 21-38

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1450133>

TDK TÜRKÇE SÖZLÜK'TE “hlk.” ETİKETLİ SÖZLÜKBİRİMLERİN SÖZ YAPIM YOLLARININ İNCELENMESİ: A MADDEBAŞI ÖRNEĞİ*

*Mustafa Samet KUMANLI***

Öz: Türkçenin söz yapım yolları değerlendirilirken yapısı gereği *ekleme* (*affixation*) üzerine yoğunlaşılması, diğer söz yapım yollarının kapsamlı biçimde değerlendirilmesini engellemektedir. Türkçede en sık başvurulmuş söz yapım yolu ekleme olsa da eklemekten başka *birleştirme*, *kısaltma*, *başharfleştirme*, *tür değiştirme*, *ikileme*, *kırpma*, *ödüncleme*, *yerleştirme*, *örnekseme*, *uydurma-yeni öge* gibi yöntemlerle yeni sözlerin oluşturulduğu görülmektedir. Dolayısıyla Türkçede söz yapım yollarının tam anlamıyla irdelenebilmesi için tüm yöntemlerin değerlendirmede dikkate alınması gerekmektedir. Yazı dilinin söz varlığına sözcük kazandırma yollarından biri de halk ağzından derleme çalışmasıdır. *Türkçe Sözlük*'e bu yolla alınmış sözlükbirimler bulunmaktadır. Çalışmamızda TDK *Türkçe Sözlük*'teki A maddesi altında yer alan halk ağzından alınmış sözlükbirimler, Türkçedeki söz yapım yolları bakımından değerlendirilecektir. Halk ağzından alınmış sözcüklerde söz yapım yollarının ortaya konulması, Türkçede yazı dili-ağız ilişkisinin değerlendirilmesinde araştırmacılara fayda sağlayacaktır.

Anahtar kelimeler: *Türkçe Sözlük*, söz yapımı, halk ağzı, yazı dili, günlük dil.

On the Word-Formation Methods of “hlk.” Labelled Lexemes in the TDK Turkish Dictionary: Example of Headword A.

Abstract: Focusing on *affixation* while evaluating the ways of word formation in Turkish, hinders the extensive evaluation of the ways of word formation. Although *affixation* is the most applied way of word formation in Turkish, it is observed that new words are also formed with methods such as *compounding*, *abbreviating*, *initialism*, *conversion*, *duplication*, *clipping*, *borrowing*, *nativisation*, *coinage* and *neologism* other than *affixation*. Thus, attention should be paid to all the methods during the evaluation in order to fully analyze the ways of word formation in Turkish. This study will evaluate the lexemes taken from the colloquial speech at Article A in the Turkish Dictionary of the Turkish Language Association in terms of ways of word formation in Turkish. Considering the written language-colloquial speech relationship of Turkish, revealing the methods used for word formations in lexemes taken from the colloquial speech will benefit researchers in seeing the effect of the differences resulting from the written language-colloquial speech relationship in Turkish on the grammatical processes and the formation of new meanings.

Keywords: *Turkish Dictionary*, word formation, dialect, literary language, colloquial language.

* Makale Geliş ve Kabul Tarihleri: 15.12.2020 - 09.03.2021

** Dr., samet.kumanli@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8262-8384.

Giriş

Ekleme bir dil olan Türkçenin söz yapım yollarının *ekleme (affixation)* başlığı altında yoğunlaşması dolayısıyla genellikle Türkçede yapım eklerinin türetmede kullanılışı üzerinde durulmaktadır. Tüm söz yapım yollarının *ekleme* başlığı altında değerlendirilmeye çalışılması, Türkçede söz yapımı yollarına bağlı olarak gelişen *sözlükselleşme* vb. gibi süreçlerin yeterince incelenmesini engellemektedir. Oysaki Türkçe, söz yapım yolları bakımından oldukça zengindir ve bu imkânları tüm yönleriyle incelenmelidir.

Türkiye Türkçesi gramerlerinde, özellikle yapım ekleriyle türetme üzerine yoğunlaşmıştır. Ergin, Türkçede asıl söz yapım yönteminin yapım ekleriyle kök ve gövdelerden yeni sözcük türetilmesi olduğunu ancak yabancı sözcük almak, sözcük grubu yapmak, sözcük diriltmek ve derlemek, sözcük yapmak gibi yöntemlerle de yeni sözcükler elde edildiğini vurgulamıştır (Ergin, 2013, ss. 219-221).

Söz yapımının tanımı ve Türkçede söz yapımı şu şekilde yapılabilir: “Söz yapımı (word formation), sözcük kök ve gövdelerinden çeşitli yollarla yeni sözcükler elde etme işidir. Dil ve dil ailelerine göre farklılıklar gösterse de sınırlı sayıdaki yöntemle her dilde sınırsız sayıda sözcük türetmek mümkündür” (Akalin, 2014a, s. 832).

Türkçede eklemenin dışında söz yapımının unsurları olarak değerlendirilebilecek söz türetme yolları; *birleştirme (compounding)*, *başharfleştirme*, *kısaltma-karma*, *ödüncleme*, *yerleştirme*, *örnekseme*, *tür değiştirme*, *ikileme*, *uydurma-yeni öge*, *titreleme*, *genelleşme*, *eksiltme*, *derleme* ve *tarama*, *geri oluşum*’dur.

Söz yapımı üzerine yapılan çalışmalarda *birleştirme (compounding)*, *ekleme (affixation)*, *tür değiştirme (conversion)* gibi süreçler, *üretken (productive)* olarak değerlendirilirken; *karma (blending)*, *kırpma (clipping)*, *geri oluşum (back formation)* ise dar kapsamlı sözcük oluşturma süreçleri olarak değerlendirilmiştir (Lieber, 2005, s. 375).

Ölçünlü dildeki sözcükler üzerine ekleme dışındaki söz yapım yollarının dışında yeterli çalışma yapılmamış olmasının yanında halk ağzından *Türkçe Sözlük*’e (TS) giren sözcüklerin söz yapım yolları üzerine de henüz çalışılmamıştır. TS’deki halk ağzından alınmış sözlükbirimlerin bu açıdan incelenmesi, Türkçenin yazı dili-ağız ilişkisindeki sözlükbirimlerinin söz yapım yolları bakımından karşılaştırılmasını sağlayacağı için önemlidir. Bu çalışmadan elde edilecek veriler, Türkçenin genel sözlüğü olan TS ölçeğinde ölçünlü dil ve ağızlarda söz varlığının oluşum yolları konusunda araştırmacılara fikir verecektir.

1. Söz Yapım Yollarına Genel Bir Bakış

Sözcükler, dilin temel yapı taşlarıdır. Sözcüklerin yapısal, anlamsal, vurgusal ve söz dizimsel açıdan özellikleri genel olarak şu şekildedir: Sözcükler, konuşmanın

temel parçasıdır ve bu bakımdan söz dizimsel atomlar olarak nitelenebilir. Sözcükler, yapısal olarak bir ana vurguya sahiptir. Anlamsal bakımdan bölünemez birimlerdir (Bauer, 1983, s. 9). Dillerde sözcükler, çeşitli biçimlerde oluşturulur. Dillerdeki söz yapım yolları (*word formation processes*), dillerin yapısına ve kendi içerisindeki özelliklerine göre değişiklik göstermektedir.

Türkçede söz yapımı üzerine yapılan değerlendirmeler, özellikle gramer kitaplarında yapılmıştır. Ergin, kelime yapımının kök ve gövdelere gelişigüzel biçimde yapım ekleri getirilerek yapılamayacağını ve dilin kendi içerisindeki kaidelere uymayan yeni kelimeleri benimsemeyeceğini belirterek dilin kendi kurallarına uygun şekilde yapılan yeni kelimelerin *uydurma* olarak nitelenmesi gerektiğini belirtmektedir (Ergin, 2013, s. 195). Banguoğlu ise kelime yapım yollarını, temel olarak *halkça yapım* (*formation populaire*) ve *bilgince yapım* (*formation savante*) olarak ikiye ayırmıştır. *Halkça yapımın* pratik ihtiyaçlarla dilin yapısına uygun olarak icat edilen yeni kelimeler olduğunu belirtirken *bilgince yapımın* ise ilim, din ve sanat hayatının gerektirdiği ve aydınlarca konan yeni kavram karşılıkları olduğunu belirtmiştir. Bu iki kelime yapım biçimi de dilin yapısına uygun olma özelliği taşımaktadır. Banguoğlu, ayrıca kelime yapımının bir taban ile bir üretim¹ ekinin belli şartlar içinde birleştirilmesi olduğunu vurgulamıştır (Banguoğlu, 2015, s. 121).

Zeynep Korkmaz da Türkçede kelime yapımına daha çok ekleme yöntemi üzerinden yaklaşmıştır. Bu bağlamda, Türkiye Türkçesi söz varlığını oluşturan sözleri; basit, türemiş, birleşik, ek kalıplaşmasıyla oluşanlar, deyimleşen sözler ve alıntı kelimeler olmak üzere altı başlık altında değerlendirmiştir (Korkmaz, 2009, s. 30). Korkmaz, Türkçede özellikle ekleme yoluyla sözcük yapıldığını ve söz varlığını geliştirmek için *yapım* yoluna başvurulduğunu belirtmektedir.

Karaağaç ise dillerin biçimbirimlerinde görülen yapı ve işleyiş özelliklerinin başlıcalarını; ekleme, bükün (çekim), yineleme, birleştirme, yardımcı sözler, yer düzeni yöntemi, vurgu yöntemi olarak yedi başlıkta değerlendirmiştir (Karaağaç, 2012, s. 404). Bu değerlendirmede, Korkmaz'dan farklı olarak *yer düzeni yöntemi* dikkati çekmektedir. Özellikle Çince ve İngilizce gibi dillerde görülen bu yöntem, eksiz ve sadece söz dizimine dayalı olarak cümlelerin anlamının değişimine dayanır. Türkçede sıfat tamlamalarında görülen bu durum, aynı türden sözcüklerin sözdizimi konumlarına göre anlamlarının değişmesine dayanır. *Güzel adam, iyi adam* gibi sıfat tamlamaları incelendiğinde bu yöntemin daha çok var olan sözcüklerin anlam ve yapılarına bağlı olarak yapılan değişimler olduğu görülmektedir. Bu konuda, *Alibekiroğlu* da söz konusu örneklerde söz yapımından çok anlam genişlemesi, daralması, farklılaşması vb. olaylar sonucunda ortaya çıkan olaylar olduğunu belirtmektedir (Alibekiroğlu, 2017, s.

¹ Banguoğlu, "yapım" karşılığında "üretim", "yapım eki" kavramı karşılığında da "üretim eki" kavramını kullanmıştır.

37). Yardımcı sözler yöntemi ise yardımcı eylem, edatlaşma, zarflaşma, zarf-eylemleşme sonucunda ortaya çıkan yapılardır. Karaağaç, vurgu yönteminin Türkçede iki farklı durumda anlam belirleyici olduğunu belirtir. İlk olarak, “Aydın, aydın” örneğinde olduğu gibi Türkçede yer adlarının cins adlardan ayırt edilmesinde yer adlarında vurgunun ilk heceye alınması, anlam farklılığı yaratmaktadır. İkinci olarak, “okula gelirim, gelirim arttı” örneklerindeki durumlarda, kişi eklerinin iyelik eklerinden ayırt edilebilmesi için vurgulu bir biçimde söylenmesi, Türkçede vurgunun anlam üzerindeki etkisine örnek olarak verilebilir (Karaağaç, 2012, s. 407).

Bunun yanında, *kanka* (kan kardeşi) ve *kapkaç* (kaptı kaçtı) örneklerindeki gibi yeni oluşturulan kelimelerin ilk hecelerinin alınıp iki heceli yeni kelimeler türetilmesi olarak bilinen *karma*² (blend) yöntemi de söz yapım yolları arasında değerlendirilebilir (Şenel, 2009, s. 106). Ses değiştirme (fono-semantik başkalaşım) yöntemi, Türkçe veya Türkçeye yabancı dillerden girmiş bir sözcüğün çeşitli ses olayları yaşamadan yeni bir sözlükbirim olarak ortaya çıkmasıdır. Bu yöntem, ses olayı yaşayan bazı sözcüklerin yeni edindikleri biçimler vasıtasıyla yeni ve anlamlı birer sözlükbirim olarak kullanılmaya başlanmasıdır. *bıç-* > *biç-*: *bıçak*, *biçki* gibi yapılar da bu türden ses değiştirme yöntemiyle oluşturulmuş biçimler olarak değerlendirilir (Alibekiroğlu, 2019, s. 62).

Söz yapım yolları değerlendirildiğinde, dillerin yapı bakımından özelliklerinin belirleyici olduğu görülmektedir. Yapı bakımından sondan eklemeli bir dil olan Türkçenin söz yapım yollarını şu şekilde sıralayabiliriz:

1.1. Eklem (Affixation): Türkçede en sık başvurulan söz yapım yöntemidir. Genellikle söz kök ve gövdelerine yapımlık ve çekimlik eklerin getirilmesini ifade eder (Karaağaç, 2013, s. 363). Türkçenin dilbilgisel olarak incelendiği çalışmalarda en çok üzerinde durulan yöntem olarak karşımıza çıkar. Türkçenin eklemeli bir dil olması bunda en büyük etkidir. Türkçenin özellikle yapım ekleriyle türetim bakımından zengin bir dil olması, ağırlıklı olarak bu bakımdan ele alınmasına sebep olmuştur.

Türkçenin türetme kapasitesi, büyük oranda eklemeye dayanır. Şüphesiz bunda, Türkçenin sondan eklemeli bir dil olması etkilidir. Ancak diğer dillerde de türetme için en sık kullanılan yöntemlerden biri, eklemedir. Çekimli bir dil olan İngilizcede de son yıllarda ekleme yoluyla türetme yöntemi ile elde edilen sözcüklerin sayısı giderek artmaktadır (Lieber, 2005, s. 383). Dilbilgisi açısından değerlendirildiğinde söz yapımı ve söz yapım yollarının değerlendirilmesi konusunda kuralcı yaklaşımın etkisiyle belirli sınırlamaların yapıldığı da görülmektedir. Ergin, Türkçede kelime yapma şartlarının kök ve gövde, yapım

² Şenel, “karma” yöntemini ilgili makalede *kes-kopyala-yapıştır* kavramıyla ifade etmiştir.

eki, yapım şekli olmak üzere üç nokta etrafında toplandığını belirtir. Türkçede kelime yapma üzerine kavramları ise *Ergin*, şu şekilde açıklar: Kelime yapısında görülen morfolojik şekillerin tek başına manalı olanlarına *kök* adı verilir. Tek başına manası olmayan ve kullanılmayan ancak köklerle birleşmek suretiyle mana ile ilgili bir vazife gören şekillere ise *ek* denir. Ekler de köklerden gövdeler yapan ekler ile kök ve gövdelere işleklik veren ekler olmak üzere ikiye ayrılır. Bunlardan birincisine *yapım ekleri*, ikincisine de *çekim* yahut *işletme ekleri* diyebiliriz. İsim ve fiil olmak üzere iki çeşit kök ve bunlardan yapılmış olan dört çeşit gövde vardır. Bu gövdeler; *isimden yapılmış isim*, *isimden yapılmış fiil*, *fiilden yapılmış isim*, *fiilden yapılmış fiil* gövdeleridir. Kelime gövdeleri, köklere yapım ekleri getirilmek suretiyle yapıldığına göre isimden isim, isimden fiil, fiilden isim, fiilden fiil olmak üzere dört tür yapım eki vardır (*Ergin*, 2013, ss. 136-160). *Korkmaz* da yapım eklerini, *sözcük kök ve gövdelerine getirilerek yeni kavramların yansıtılmasını, kavramlara karşılık yeni sözcükler yapılmasını sağlayan ek* olarak tanımlamıştır (*Korkmaz*, 2009, s. 110).

Banguoğlu ise Türkçede kelime köklerinin sadece tek heceli anlamlı yapılardan oluşmadığını belirterek, Türkçede iki veya üç heceli kök bulunduğunu vurgulamaktadır. Kökler, isim kökleri ve fiil kökleri olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Ekler, isim ve fiil köklerine genellikle de kelime tabanlarına eklenirler. Eklendikleri tabanlarla sesçe benzeşirler. *Çekim ekleri*, kelimelerin hâl, sayı, durum, zaman, kişi gibi gramer ilişkilerini kurarken; *üretim ekleri*, isim ve fiil eklerine gelerek onların anlamlarında sürekli bir değişiklik yaparak farklı kavramları karşılayan kelimeler oluşturur. Bunun yanında, bazen çekim eklerinin de kelime yapımında kullanıldığı görülebilir. Bu durumda, bir çekim hâli, yeni bir kelime anlamı kazanabilir. *Dursun*, *önce* vb. gibi sözcükler, bu şekilde oluşmuştur (*Banguoğlu*, 2015, ss. 112-116).

Ekleme yöntemi ile yapılan sözcüklerde kök ve eklerin seçiminde belirli özellikler göz önünde bulundurulur. *Ergin*, bu özellikleri *canlı kök* ve *işlek ek* kavramları ile açıklamıştır (*Ergin*, 2013, ss. 196-198). Benzer şekilde söz yapımı ve anlambilim üzerine yapılan çalışmalarda *olası sözcük* (*possible word*), *gerçek sözcük* (*actual word*), *zihinsel sözlük* (*mental lexicon*) gibi kavramlar, söz yapımındaki *üretkenlik* (*productivity*) ile ilişkili olarak kullanılmaktadır. Kök ve eklerin söz yapımında kullanımında da bu kavramların etkisi söz konusudur. Özellikle ekleme yoluyla oluşturulan yeni sözcüklerde kullanılan eklerde üretkenlik oldukça önemlidir. Üretkenlik, yeni karmaşık sözcükleri³ türetebilme özelliğidir. Bir ekin türetebilme özelliği, *üretkenlik* (*productivity*) olarak adlandırılır. Üretkenlik, dil kullanıcısının yeni sözcük oluşturma yeteneği ve dil sisteminin koşulları olmak üzere iki olguya bağlıdır. Bu iki olgu, bizleri *olası*

³ Bauer, yapı olarak basit olmayan sözcükler için karmaşık sözcük (*complex word*) terimini kullanmaktadır.

sözcük (possible word) ve *gerçek sözcük* (actual word) ayrımına götürür. Olası sözcük; anlamsal, morfolojik, fonetik yapısı dilin kurallarına ve düzenlerine uygun olan sözcüktür. Olası sözcükler, anlamsal olarak şeffaftır diğer bir deyişle anlamları, sözcük yapımı kuralları temelinde tahmin edilebilir. Olası sözcüklerin bu özellikleri, gerçek sözcük olmalarına da yardımcı olmaya yarar. Gerçek sözcük ise konuşma dilinde veya yazı dilinde dil kullanıcıları tarafından kullanılarak konuşmada ve yazıda anlaşılabilen sözcüktür (Bauer, 1983, s. 55). Bir sözcüğün gerçek sözcük olma kistası, kullanımda olmasıdır. Her gerçek sözcük, dil konuşurlarının *zihinsel sözlüklerinde* (mental lexicon) kalıcı bir yer edinir.

Türkçede sözcüklerin üretilme aşamasında en önemli yöntem, ekleme yöntemidir. Ekleme yönteminin en önemli araçları ise yapım ekleri ile yapım eki işlevinde kullanılan çekim ekleridir. Bir sözcüğün söz yapımı vasıtasıyla ortaya çıkması için ise dilde bir *sözlüksel boşluk* (lexical gap) görülmesi gerekir (Bauer, 2003, s. 41). Türkçede de bu ihtiyaç doğrultusunda özellikle ekler yardımı ile köklerden yeni sözcükler, kullanım sahasına girerek gerçek sözcük niteliği kazanırlar.

1.2. Birleştirme (Compounding): Ekleme dışındaki söz yapım yöntemleri dikkate alındığında, en yaygın yollardan biri, birleştirmedir. *İmer* ve *Kocaman*, birleştirmeyi başka durumlarda bağımsız işlevi de olan aynı ya da değişik sözcük sınıfından iki ya da daha çok sözcüğün yeni bir kavramı adlandırmak için yan yana getirilmesi işi olarak söz yapma yoludur: *Bilinçaltı, işveren, başvurmak, reddetmek vb. bitişik yazılanları olduğu gibi toplu taşım, toplu konut, söz etmek, vergi iadesi vb. ayrı yazılanlar da bulunmaktadır* (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2013, s. 58) şeklinde tanımlamışlardır.

Söz yapımı üzerine yapılan çalışmalarda, hangi sözcüklerin birleşik olarak değerlendirileceği konusunda çeşitli görüşler ortaya çıkmıştır. *Marchand* (1969), *Levi* (1978), *Bauer* (1983) ve *Lieber* (1992) gibi araştırmacılar, birleşikleri kesin olarak ayırt eden kıstaslar bulmanın kolay olmadığını belirtmişlerdir. Özellikle, İngilizcedeki birleşiklerin diğer sözcüklerden ayrılmasında *vurgu, yazım, sözlüksel anlam, çekim, yineleme, eş uyum (coordination)* gibi kıstasların kullanıldığı görülmektedir. Bunun yanında, birleşik bir sözcüğe herhangi bir başka sözcüğün eklenememesi de birleşimin önemli bir kıstasıdır. Söz konusu kıstaslardan en kullanılabilir olanı *inseparability (ayrılmazlık)*, birleşikliğin en güçlü kıstası olarak değerlendirilir.

“Birleşikler, *iç merkezli* (endocentric) ve *dış merkezli* (exocentric) olmak üzere ikiye ayrılır. İç merkezli birleşikler, *file cabinet (dosya dolabı)* örneği üzerinden değerlendirilecek olursa sağ öge merkezli olan bu birleşikte *dolap* sözcüğü, asıl ögedir. Dolayısıyla, birleşik kendi içerisinde bir işlem-kaplam ilişkisine dayanmaktadır. İç merkezli birleşikler, genelde ad+ad yapısındaki birleşiklerdir.

Sıfat+ad yapısındaki birleşikler ise dış merkezli (exocentric) birleşiklerdir. Dış merkezli birleşiklerin öğeleri arasında işlem-kaplam ilişkisi yoktur. *Kırmızı kafa* (red head) birleşğinde *kafanın kırmızı* olması bir tür değil, nitelik belirtmektedir. Bir diğer birleşik türü ise birleşikteki her bir ögeye eşit ağırlık verildiği, *çift merkezli* (copulative) birleşiklerdir. *Yapım yönetmeni* (producer-director) gibi birleşiklerde her iki öge de eşit ağırlığa sahiptir ve herhangi bir işlem-kaplam ilişkisi taşımamaktadır" (Lieber, 2005, s. 378).

Türkiye Türkçesindeki birleşiklerin sınıflandırılması konusunda yapılan çalışmalarda, birleşiklerin iç merkezli, dış merkezli, yarı merkezli, eş merkezli olarak sınıflandırılması önerilmiştir (Sarı, 2016, s. 208).

TS'ye halk ağzından alınmış birleşik sözcüklerde hangi türdeki birleşiklerin ağırlıklı olduğunu çalışmamızda inceleyeceğiz.

1.3. Kısaltma (Initialism): *Bir sözcüğü ya da dizimi daha kısa duruma getirmedir* (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2013, s. 177). Türkçede üç biçimde görülür:

1.3.1. Başharfleştirme (Acronym): İmer ve Kocaman, başharfleştirmeyi *başlık kısaltma* olarak adlandırmıştır. Türkiye Türkçesinde genellikle kurum ve kuruluş adları kısaltılarak özel ad gibi kullanılagelmiştir: *TDK, ODTÜ vb.* (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2013, s. 46). Son dönemlerde, yeni kullanımlar da ortaya çıkmaktadır: *AVM, STK, FM (Frequency Modulation), MR (Magnetic Resonance)*. Bu tip kısaltmalar, bir sözcük gibi kullanılmakta ve sayıları her geçen gün artmaktadır. Akalın, kısaltmaya örnek olarak verilen kurum kuruluş adlarına dair örneklerin özel ad kısaltması olduğunu vurgulamıştır (Akalın, 2014a, s. 834). Bu tip kısaltmaların "başharfleştirme" olarak adlandırılması bizce de daha uygun bir tercih olacaktır.

1.3.2. Kırpma (Clipping): Daha çok belli alanlara ait terimlerin genel kullanımlarında görülür. Bir sözcüğü oluşturan parçalardan birinin tamamen ya da bir kısmının sözcüğün anlamını değiştirmeyecek şekilde atılmasıdır. *Milim(etre), Santim(etre), Foto(graf)* gibi örnekler sıkça kullanılır (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2013, s. 170; Alibekiroğlu, 2019, s. 62).

Alibekiroğlu, bazı kaynaklarda kırpmanın, kısaltmanın bir türü olduğu şeklinde görüşlerin de olduğunu ancak kısaltmada, kısaltılan sözcüklerin açılımlarının bilinmesi zorunluluğu olduğunu, kırpmada ise böyle bir zorunluluğun olmadığını belirtir. Çünkü dil kullanıcısı, kırpılmış şekilleri doğrudan anlamlı sözcük olarak kabul eder ve kullanır (Alibekiroğlu, 2019, ss. 62-63). Kırpma ile kısaltma, bu açıdan değerlendirildiğinde kırpma ile oluşturulan sözcüklerin dil kullanıcıları tarafından kod çözme ve dilbilimsel açıdan gerçek sözcük (*actual word*) olma aşamasında daha avantajlı olduğu görülmektedir.

1.3.3. Karma (Blending): Karma, iki ayrı birimden tek birim oluşturacak biçimde yapılan kısaltma türüdür. *Sunta (suni tahta)*, *arge (araştırma-geliştirme)* gibi az sayıdaki örnekle dilimizin söz varlığında karma yoluyla türetilmiş sözler bulunmaktadır (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2013, s. 170). Bu yöntemde, iki sözcüğün hecelerini ya da parçalarını bir araya getirerek yeni sözcük yapılır. *Albay (alay+bay)*, *ordonat (ordu+donatım)*, *gerzek (geri+zeka)*, *kanka (kan kardeşi)* gibi örnekler de karma yöntemi ile oluşturulmuş sözcüklerdir (Eker, 2015, s. 392; Alibekiroğlu, 2019, s. 62). Türkçede karma yöntemi ile oluşturulmuş olan sözcüklerin etimolojik araştırmalarla sayısının daha da artması muhtemeldir.

1.4. Ödünçleme (Borrowing): “Akraba olan diller veya bir dilin lehçeleri arasında görülen alıntı türüdür” (Karaağaç, 2013, s. 610). Her dilde olduğu gibi Türkçenin de diğer dillerle ilişkisi bağlamında aldığı ve verdiği sözcükler bulunmaktadır. Türkçenin ilişkileri sonucunda diğer dillerden ödünçlediği sözcükler de söz varlığını zenginleştiren unsurlardır. Ödünçlemenin ne şekilde ve hangi içerikte yapılacağı ise belli şartlara bağlıdır. Ödünçlemenin yönü; zaman, dilin aracı olduğu kültür ve uygarlığın siyasi, askerî, ekonomik vb. baskınlık durumuna göre değişebilmektedir. Ödünçlemeler, kaynak dilden ya doğrudan ya da aracı diller aracılığıyla yapılmaktadır. Örneğin; *ahtapot*, *körfez*, *demet* Yunancadan; *futbol*, *egzoz*, *dampir* İngilizceden; *derya*, *arzu*, *müjgân*, Farsçadan doğrudan *mokasen*, *domates*, *patates*, *hamak* vb. egzotizmler Amerikan yerlilerinin dillerinden dolayı olarak ödünçlenmiştir (Eker, 2015, s. 325). Ödünçleme, dil devrimi vb. gibi bazı özel dönemlerde dil dışı sebeplere de bağlı olarak yoğunluk kazanabilir. Ödünçlemenin yoğunluk kazandığı dönemlerde dilin kendi söz varlığına başvurularak yeni sözcük türetme yoluna gidildiği görülmektedir.

1.5. Yerlileştirme: Bu terimle anlatmak istediğimiz, bir dil birliği için yabancı olan, anlamı bilinmeyen bir ögenin sesçe ona yakın yerli öğelerden yararlanılarak yerlileştirilmesi, anadilinden bir öğeyle değiştirilmesidir (Aksan, 1980, s. 200). Bir diğer deyişle, ödünçlemeleri daha yaygın bilinen, sesçe ve anlamca örtüşen sözcüklerle birleştirip dilin söz varlığına katma yoluna yerlileştirme adını veriyoruz (Akalin, 2014a, s. 835). Türkçede iki tür yerlileştirme görülür. Bunlardan ilkinin, yabancı dilden alınan sözcüklerin halk etimolojisi (*folk etymology*) yoluyla yanlış kökene bağlanmasıyla dilde yaşayan sözcükler oluşturur. *Gardolap*, *yedi emin*, *kamelya* gibi sözcükler, Türkçede bu şekilde kullanılmaktadır. Bu sözcükler, sözlüklerde asıl şekilleriyle sözlükbirim olarak yer alırlar. Halk etimolojilerinin değeri, bilimsel değil folkloriktir (Eker, 2015, s. 397).

Halk etimolojisi dışında Türkçede daha çok bilinen başka bir sözcükle birleştirilen ve bu şekilde yerlileştirilerek kullanılan sözcükler de mevcuttur. *Ortanca*, *panjur*, *demir hindi*, *abdülleziz*, *kulak tozu* vs. gibi sözcükler, Türkçede

bu şekilde kullanılan sözlükbirimlerdir. Bu sözcükler, anlamsal bakımdan incelendiğinde; anlık oluşum (*nonce formation*), kurumsallaşma (*institutionalization*), sözlükselleşme (*lexicalization*) aşamalarından geçerek sözlükselleşmiş sözlükbirimler oldukları görülür (Akalin, 2014a, s. 835).

Yerileştirmelerin yakından takip edilebilmesi ve oluşumlarının belirlenebilmesi için dilin söz varlığında genel dilde kullanılmaya başlanan sözcüklerin izlenmesi gereklidir.

1.6. Örnekseme (Analogy): Dilde bulunan bir öge, yapı, dizim vb. örnek alınarak yeni bir öge, yapı, dizim vs. türetme işidir (Hengirmen ve Berdigar, 2009, s. 299). Zeynep Korkmaz da örneksemeyi, şekil ve anlam bakımından dildeki bazı kelimelerin örnek alınması ve yakıştırma yolu ile onlara benzetilerek yeni kelimeler türetilmesi, bir kelimedeki şeklin başka bir kelimeye aktarılması olarak tanımlamıştır (Korkmaz, 1992, s. 168). Türkçede özellikle biçimsel örneksemeye sık rastlanır. Örneksenerek Türkçe köklerden {-AnAk} eki ile *gelenek, seçenek, tutanak; kumsal* sözünden örnekseme yoluyla {+sAl} ekiyle *belgesel, duygusal, kırsal, eğitsel, görsel işitsel* gibi yüzlerce söz bulunmaktadır (Akalin, 2014a, ss. 835-836). Tekin ise örneksemeli yaratmayı, sözcük yapma yollarının bir alt dalı olarak değerlendirmiş ve halkın dilde var olan sözcük ve şekilleri alarak ve bunların etkisinde kalarak, farkında olmadan veya düşünüp taşınmaksızın yeni sözcük ve şekiller yaratması olarak tanımlamıştır. Türkçede tarihsel anlamdaki biçimsel örneksemelere *bıçgu, içgü, birgü > sergi, yaygı, duygu* örneklerini vermiştir (Tekin, 1972, ss. 143-150).

Türkçede biçimsel örneksemenin sıklığı, ağızlarda da kendini göstermektedir. Özellikle hem Azerbaycan Türkçesinde sıralanış değişimi hem de Erzurum ağızlarındaki çift şart eki, eşseslilikten kaynaklanan anlam belirsizliğinin giderilmesi için kullanıma girmiş olsa gerektir. Şahıs ekinden sonra gelen hâl eklerindeki değişikliklerin de yine bir anlamsal belirsizliği gidermek için ortaya çıktığını söyleyebiliriz (Menz, 2004, s. 2117). Örneksemeyi, geri dönüşüm (*back formation*) ile örtüştüren çalışmalar da yapılmıştır. (Pei-Gaynor, 1954, ss. 25-26; Trask, 1993, s. 26; Erenoğlu, 2006, s. 312). Türkçede örneksemenin söz varlığındaki örnekleri dışında biçimsel ve anlamsal işlevi olduğu da görülmektedir.

1.7. Tür Değiştirme (Functional Shift, Conversion, Syntactic Function): Belirli bir sözün yapı bakımından bir değişikliğe uğramadan diğer bir deyişle, herhangi bir yapımlık bağlı birim almadan başka bir söz türüne geçmesine tür değiştirme adı verilir. Tür değiştirme, bir işlev değiştirmedir (Karaağaç, 2013, s. 805). Sözcüğün morfolojik değil sözcük türü olarak değişimidir. Türkçede *uydu, çıktı* vs. gibi zamanla kalıplaşarak kullanım sıklığı artmış sözlükbirimler tür değiştirmeye örnektir. Bu tip örneklerde, eylem kategorisindeki bir sözcüğün ad kategorisine geçtiği görülmektedir.

Tür değiştiriminin Türkçedeki bir diğer yansıması olarak *kumsal* ve *uysal* sözcüklerinde (+sal) ekinin sıfat yapma ekinde kullanılması ve... *kap!+kaç! > kapkaç+çı > kapkaççı* örnekleri verilmiştir. Bu tip örnekler, Türkçede yaygınlıkla görülebilecek örneklerdendir. Bu işlevsel değişiklik, yeni bir söz yapım yolu olarak değerlendirilemeyebilir (Alibekiroğlu, 2019, s. 58; Eker, 2015, ss. 392-393; Akalın, 2014a, s. 839). Burada dikkat edilmesi gereken nokta, işlev değişikliğine uğrayan biçimbirimin bu değişiminin bir işlev nöbetleşmesi niteliğinde olmasıdır.

1.8. İkileme (Duplication): Anlamı pekiştirmek amacıyla aynı sözcüklerin yinelenmesi (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2013, s. 156) olarak tanımlanan ikilemeler, sözlük ögesi hâline gelenler ve gelmeyenler biçiminde ikiye ayrılırlar. İkilemelerin bir kısmı, sözlük ögesi haline gelmiştir: *Ev bark, çalı çırpı, er geç* gibi örnekler bu kapsamda değerlendirilebilir (Akalın, 2014a, ss. 835-836). Korkmaz da ikilemeleri, *ikileme kalıbındaki birleşik adlar* olarak değerlendirerek ikilemeleri, tek bir kavrama karşılık olan ve adı ikileme yoluyla anlamca pekiştiren sözcükler olarak tanımlamıştır (Korkmaz, 2009, ss. 142-143). Alibekiroğlu da ikilemelerin bir sözcük yapma yöntemi değil, birleşik sözcük türlerinden biri olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir (Alibekiroğlu, 2019, s. 59).

Bizce, yeni sözcük oluşturmada sıklıkla başvurulması ve yeni anlam alanları oluşturmaya açısından ikilemeler, sözcük yapım yollarının alt başlıklarından biri olarak değerlendirilmelidir.

1.9. Uydurma (Coinage)-Yeni Öge (Neologism): Uydurma, türetmede yanlış kök ve ek kullanılması, tarihsel ses gelişimine aykırı sözcük tabanlarından yararlanılmasıdır. Osmanlı Türkçesi döneminde bu tip kullanımlar için *galat*, *galat-ı fahiş* gibi adlandırmalar da yapılmıştır. Türkiye Türkçesinde de kullanılan *nezaket, emniyet, sorun, ödev* gibi sözcükler, bu türden sözcüklerdir (Akalın, 2014a, s. 837). “Uydurmada en önemli noktalardan biri, kasıtlı yaratma yoluyla oluşturulmuş olmasıdır. Bu bakımdan uydurma, var olan morfolojik ögeden ve / veya kurallardan yararlanmaksızın, kasıtlı yaratma yolu ile belirli amaçlar için yeni bir sözcüğün oluşturulmasıdır” (Eker, 2015, s. 324). Türkiye Türkçesinde özellikle 1930’larda yapılan yeni ögelerden birçoğu, genel dilin söz varlığına girmiştir (Tekin, 1972, s. 147). Bu türden türetmeler, bazı noktalardan dile müdahale olarak değerlendirilerek eleştiriye de uğramıştır (Ercilasun, 1984, s. 7; Hacıeminoğlu, 2015, s. 77). Alibekiroğlu ise uydurmayı, bir sözcük yapma yolu olarak değil, Türkçe sözcüklerdeki ses değişimleri içerisinde değerlendirmenin doğru olacağını belirtmektedir (Alibekiroğlu, 2019, s. 58).

Türkiye Türkçesinde özellikle dil devrimi sonrasında oluşturulan ve dilde tutunan veya tutunamayan birçok yeni öge olmuştur. Uydurma, bu bakımdan Türkiye Türkçesinde etkili olan söz yapım yollarından biridir.

1.10. Titremleme>, Vurgu (Intonation): Parçalar üstü birimler (vurgu, ezgi, ritim) üzerindeki değişimlerin anlamsal farklılık yaratmasıdır. Türkiye Türkçesinde *karta'l* ≠ *Ka'rtal*, *bodru'm* ≠ *Bo'drum* gibi bazı sözcüklerde bu durum görülür. Bu sözcüklerin yanında sözcüklerdeki ses olayları ve değişimleriyle birlikte anlam değişimleri sonucunda da Türkçede sözcük oluşumu görülebilir. *Uçra* > *ucra* > *üçra* ve *nüşha* > *nuska* > *muska* gibi örnekler, bu şekilde oluşmuştur (Akalin, 2014a, 837). Alibekiroğlu ise Çin ve Tibet dilleri ile Slav dillerinde titremlemenin yeni sözcük yapma yolu olarak kullanıldığını ancak Türkçede söz yapım yolu olarak değerlendirilemeyeceğini belirtmektedir (Alibekiroğlu, 2019, s. 60).

Titremlemenin özellikle cins adlar ile yer adları arasında anlam ayırıcı niteliği dolayısıyla sözcük yapım yollarından biri olarak değerlendirilmesi, daha doğru olacaktır.

1.11. Genelleşme (Generalization): Kimi özel adların anlamlarının genişleyerek aynı türden başka nesnelere de ad olması durumudur (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2013, s. 136). *Gillette* > *jilet*, *neskafe*, *selpak* vs. gibi marka adları Türkiye Türkçesinde bu şekilde genelleşmiştir. Akalin da *Danzig (Gdansk)* > *daniska* ve *Bordeaux* > *bordo* gibi özel adlardan tür adına dönüşen sözcükleri genelleşmeye örnek olarak vermiştir (Akalin, 2014a, s. 837). Alibekiroğlu ise genelleşmenin bir sözcük yapım yolu olmadığını, sözcüklerin anlam, ses, şekil ve işlevleri bakımından kullanım alanlarını genişletmesi veya yabancı dillerden alınan sözcüklerin Türkçeleştirilmesi olduğunu belirtmiştir (Alibekiroğlu, 2019, s. 51).

Türkiye Türkçesindeki genelleşme örnekleri incelendiğinde genelleşmenin yaygın olmayan bir söz yapım yolu olarak değerlendirilebileceği görülmektedir.

1.12. Eksiltme (Ellipsis): Dillerdeki temel özelliklerden olan tasarruf eğilimi ses, söz, ek veya cümle ögesi eksiltisi olarak karşımıza çıkabilir. *Cep telefonu* > *cep*, *düdüklü tencere* > *düdüklü* gibi örnekler, günlük dilde sıklıkla kullanılmaktadır. (Karaağaç, 2013, ss. 771-772). Akalin, eksilteli yapıdan sözlükselleşmenin Türkçede söz yapımında önemli yer tuttuğunu belirterek, *dün* < *dünki gün*, *havlu* < *havlı (makreme)*, *yelkenli* < *yelkenli (gemi)*, *yelken gemisi*, *denizaltı* < *deniz altı (gemisi)*, *cankurtaran* < *cankurtaran (otomobili)*, *öteberi* < *öte(deki) beri (deki eşya)*, *farkındalık* < *farkında (olma durumu)*, *anındalık* < *anında (olma durumu)* örneklerini vermiştir (Akalin, 2014b, ss. 23-27). İmer vd. ise eksilti olarak adlandırdıkları bu yöntemi, söz dizimi içerisinde değerlendirerek tümcedeki kimi öğelerin silinmesi, eksik olması ya da kullanılmaması olarak tanımlamışlardır (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2013, s. 115). Eksiltme, Türkçede ikincil bir söz yapım yolu olarak özellikle söz diziminde tasarruf amacıyla kullanılmaktadır.

1.13. Derleme (Compiling) ve Tarama (Scan): Derleme, aynı ölçünlü dilin birleştirdiği lehçe ve ağızların söz varlığının ortaya konması amacıyla yapılan alan çalışması olarak değerlendirilebilir. Türkiye’de dil düzenlemesi sürecinde gerçekleştirilen derleme çalışmalarıyla lehçe ve ağızların söz varlığı geniş ölçüde ortaya konmuştur (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2013, s. 85). Tarama ise, dilin eski dönemlerinde ya da eski lehçelerinde kullanılmış ancak çoğu sonradan unutulmuş olan öğelerinin var olan yapıtlara dayanılarak ortaya konması işlemidir (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2013, s. 243). Türkçeye dil devriminden sonra bu iki yöntemle çok sayıda sözcük kazandırılmıştır. XIII. yüzyıldan günümüze kadar Türkiye Türkçesinde yazılmış 227 eserden taranan ve bugün kullanılmayan ya da anlamı, şekli değişmiş olarak kullanılan Türkçe sözler, *XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü* adı altında altı eserde toplanmıştır (Eker, 2015, s. 323). Alibekiroğlu ise derleme ve tarama yöntemleri ile dile kazandırılan sözcüklerin sözcük dağarcığını zenginleştiren; ödünçleme ve taramanın ise aynı zamanda dilde yabancı sözcüklerin yerlerini alarak dilde sadeleşmeyi sağlayan yollar olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir (Alibekiroğlu, 2019, s. 51). Söz konusu iki söz yapım yolu da Türkçedeki söz yapım yollarına yardımcı olarak özellikle dil devrimi ile kullanılmış ve Türkçede belli sayıdaki sözcüğün oluşumunda etkili olmuş yöntemler olarak değerlendirilebilir.

Tüm bu söz yapım yollarının yanında son dönemde yapılan çalışmalarda Türkçede yerleştirmenin bir başka türü olan güncelleme ile de yeni sözcüklerin oluşturulduğu görülmektedir. *Çobanyıldızı, kulaktozu, dona kalmak, beylikçi, karındaş* gibi sözcükler bu şekilde yeniden kullanım sahasına girmiştir (Akalin, 2017, s. 20).

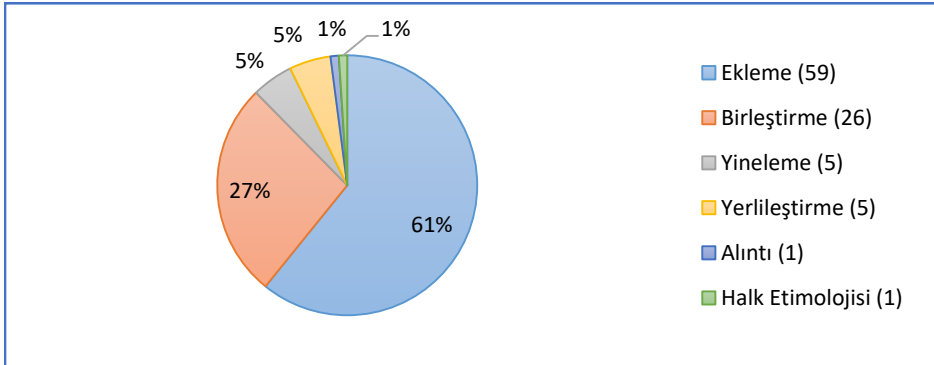
Türkçedeki söz yapım yolları üzerine yapılan araştırmalar, özellikle ölçünlü dildeki sözcükler üzerine yoğunlaşmıştır. Çalışmamızda Türkiye Türkçesinde kullanılan söz yapım yollarının halk ağzından alınmış sözlükbirimlerdeki durumunu TDK TS’de A madde başında bulunan *hlk.* etiketli sözlükbirimler üzerinden inceleyeceğiz.

2. TS’de A Madde Başındaki Sözlükbirimlerin Söz Yapım Yollarının İncelenmesi

TS’nin A maddebaşında, ekleme yoluyla oluşturulmuş elli dokuz sözcük bulunmaktadır. Bu sözcüklerde, yirmi altı kez isimden isim yapım eki, on bir kez isimden fiil yapım eki, on kez fiilden isim yapım eki, yirmi iki kez isim-fiil eki, bir kez de kalıplaşmış sıfat-fiil eki kullanılmıştır. Ekleme dışında yineleme ile oluşturulmuş beş, yerleştirme yöntemiyle yapılmış beş, birleştirme yöntemiyle yapılmış yirmi altı, halk etimolojisi ile oluşturulmuş bir ve alıntı yoluyla Türkçede kullanılan bir adet sözcük olmak üzere toplam doksan yedi adet *hlk.* etiketli sözlükbirim vardır.

Bu durumda, A maddesindeki *hlk.* etiketli sözlükbirimlerin söz yapım yolları bakımından dağılımı şöyle gösterilebilir:

Tablo 1. A Maddesindeki *hlk.* Etiketli Sözlükbirimlerin Söz Yapım Yollarına Göre Yüzdelik Dağılımı

Ekleme yoluyla yapılan sözcükler, şunlardır: *Abacı, abramak, Acemce, açacak, adaklamak, adaklanmak, adaklı, adaksız, adamsız, ağartı, ağızlamak, ağızlık, ahacık, ahırlamak, ahretlik, ailecek, akarca, akındırık, akıtma, akma, alacalanmak, alaçık, alazlamak, aldangıç, algı II, algı III, algın, alıcı 5, alımcı (insan), alınlık, aldı, Almanca (insan), altlık, Amerikanca, anacıl (çocuk), analık, ansız, aparmak, apışak, apışık, apışmak, aralamak, ardaklanmak, ardılmak, artıklamak, artım, artmak, askılık, aşırma, atkı, atmık, avunmak, ayaktaş, ayıklamak, aylamak, aylanmak, aylı (kadın), aymak, azıklık.*

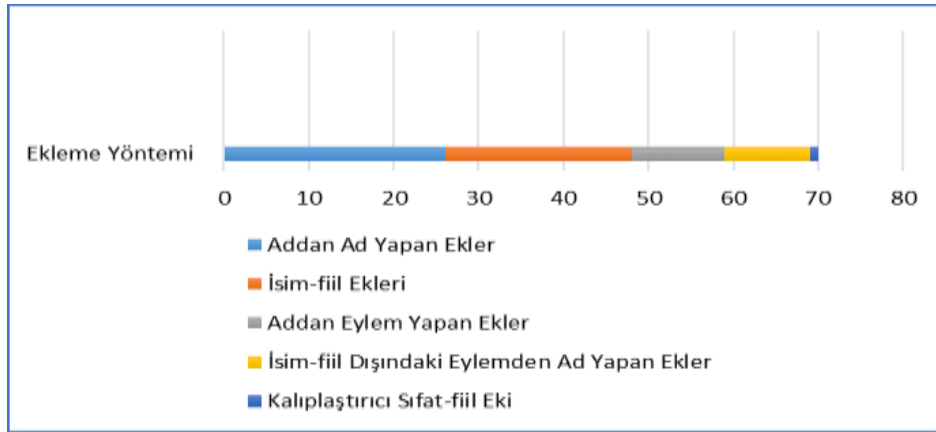
Yineleme yoluyla yapılanlar ise *Abidik gubidik, afur tafur, akak, alay malay, arı sili, asım takım* sözcükleridir. *Yerileştirme* ile yapılanlar; *abullabut, ahraz ahtapot, artist* ve *ayvan* sözcükleridir. *Birleştirme* yöntemiyle oluşturulanlar ise *acı sakız, acı su, acı yavşan ağırcahlı, ahiret kardeşi, ak yel, ak yıldız, akbakla, akbasma, akıl doktoru, aksu, al karısı, ala gün, ala sulu, alabacak, alaca aş, alakarga, alata, alaten, albasma, alıcı kuş, amansız hastalık, aş damı, aşhane, atbalığı, ayazlandırılmış rakı* sözcükleridir. Halk etimolojisi ile oluşturulmuş sözcük ise *abuzambak* sözcüğüdür. Alıntı yoluyla Türkçeye geçmiş olan sözcük ise *acırga* sözcüğüdür.

Sözcükler incelendiğinde A maddebaşında bulunan doksán yedi adet *hlk.* etiketli sözlükbirimin elli dokuz tanesinin ekleme yoluyla oluşturulduğu görülmektedir. Bu durumdan hareketle, *hlk.* etiketli sözlükbirimlerde de ölçünlü Türkçede olduğu gibi en çok kullanılan söz yapım yönteminin *ekleme* olduğu söylenebilir. A maddebaşında *ekleme* yöntemi ile oluşturulan sözcüklerde görülen en önemli özellik, isim-fiille oluşturulmuş sözcük sayısının fazla oluşudur. A maddebaşında *abramak, adaklamak, adaklanmak, ağızlamak, ahırlamak, akıtma, akma, alacalanmak, alazlamak, aparmak, apışmak, aralamak, ardaklanmak, artılmak,*

artıklamak, artmak, aşırma, avunmak, ayıklmak, aylamak, aylanmak, aymak sözcükleri, isim-fiil ekiyle oluşturulmuştur. İsim-fiil türündeki sözcüklerin sayısının yüksek olmasının bir diğer sebebi, TS’de halk ağzından sözlükbirim olarak alınan sözcüklerin çoğunun fiilden adlaşmış sözcükler olmasıdır.

A maddebaşında, halk ağzından alınan sözcüklerde isimden fiil yapımında ise +*la-*, +*lan-* ekleri kullanılmıştır. Ölçünlü dille benzer olarak sıfat-fiil ekleri ile kalıcı hale gelen *açacak* “anahtar” örneği de A maddebaşında karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında, *ahacık* “işte” sözlükbiriminde küçültme eki +*CXk*’ın ölçünlü dilden farklı olarak ünlem üzerine eklendiği görülmektedir. Halk ağzından alınan sözcüklerde ekleme yoluyla söz yapımı, bu tip özel durumlar dışında ölçünlü dille aynı eğilimi göstermektedir. Bu durum, yazı dili-ağız ilişkisi bakımından Türkçenin geçişkenliği ve Türkçenin sondan eklemeli bir dil olması dolayısıyla ekleme yönteminin yaygınlığını göstermektedir. *Ekleme* yöntemi kullanılarak oluşturulan sözlükbirimlerde yararlanılan eklerin dağılımı şöyledir:

Tablo 2. A Maddesinde *Ekleme* Yöntemiyle Yapılan *hlk.* Etiketli Sözlükbirimlerde Kullanılan Eklerin Dağılımı

A maddesindeki *yineleme* yoluyla oluşturulan sözlükbirimler incelendiğinde, *abidik gubidik* yinelemesinin aynı ya da benzer anlamlı iki sözcüğün yinelenmesi ile oluşturulduğu görülmektedir. *Afur tafur* yinelemesi de aynı şekilde yapılmıştır. *Akak* sözcüğü ise aynı sözcüğün tekrarlanması ile oluşturulmuştur. *Alay malay* sözcüğü ise ikilemenin ilk sözcüğüne ikinci sözcükte ön ses eklenerek üretilmiştir. *Arı sili* yinelemesi, eş anlamlı iki sözcükle yapılmıştır. *Asım takım* yinelemesi ise yakın anlamlı, *as-* ve *tak-* fiillerinin üzerine fiilden isim yapım eki eklenerek elde edilmiştir. Özellikle *asım takım* yinelemesinin oluşum şekli ölçünlü dilden daha çok halk ağzından alınan sözcüklerde görülmektedir.

TS'nin A maddesinde *yerleştirme* yoluyla yapılan *beş* adet sözlükbirim bulunmaktadır. Bu sözcüklerden biri olan *abullabut*, Arapça *ebū-lobūt* sözcüğünden Türkçeye yerleştirilmiştir.

Ahraz sözlükbirimi de Arapça *ahres* "dilsiz, dili olmayan kimse" sözcüğünden son seste değişiklik yapılarak yerleştirilmiş ve aynı anlamda kullanılmıştır.

Ahtapot sözcüğü, denizle ilgili birçok sözcükte olduğu gibi yabancı kökenlidir ve Türkçeye, Yunanca *oktōpous* sözcüğü kaynaklı olan Latince *octopus* biçiminden yerleşerek girmiştir. TS'de *Rumca* etiketiyle maddebaşı yapılmıştır. Sözcüğün 2 numaralı tanımında verilen ve 1 numaralı anlamdan benzetme yoluyla oluşmuş olan "*Genellikle burun zarı üzerinde çıkan bir ur türü, polip*" anlamı halk ağzına aittir ve *hlk.* etiketiyle verilmiştir (Türk Dil Kurumu, 2011, 92).

Fransızca *artiste* biçiminden yerleştirilerek Türkçeye giren *artist* sözlükbiriminin TS'de 2 numaralı, *hlk.* etiketiyle sözcüğün temel anlamına yakın şekilde "eğlence yerlerinde gösteri yapan kimse" biçiminde tanımlandığı görülür. (Türk Dil Kurumu, 2011, s. 212). Bu tanımın *hlk.* ile etiketlenmesi, TS'nin mevcut etiket düzeninde doğru gibi gözükabilir ancak bu tip bir kullanım, gerçekten halk ağzında mıdır yoksa günlük dile ait bir kullanım mıdır? Bu tip sözcükler için TS'de *gd.* "günlük dil" (colloquial) etiketinin kullanılması gerektiği kanısındayız. Sözcüğün 3 numaralı tanımında *mecaz* etiketiyle verilen anlamın ise daha çok günlük dilde kullanılan anlam olduğu görülmektedir.

Ayvan sözlükbirimi ise Farsçadaki *eyvan* biçiminden yerleştirilmiştir. Söz başındaki *e > a* değişimi dışında sözcüğün Farsçadaki anlamıyla kullanıldığı ve tanımlanırken de sözlük kullanıcısının *eyvan* maddesine gönderildiği görülmektedir.

TS'nin A maddesinde yirmi altı sözcük, *birleştirme* yöntemiyle oluşturulmuştur. Bu sözcüklerden on üçü ayrı yazılan sözcüklerdir. Ayrı yazılan sözcüklerden sıfat + ad biçiminde sıfat tamlaması şeklinde oluşturulanların sayısı ondur. Üç sözcük ise takısız ad tamlaması biçiminde oluşturulmuş birleşik sözcüklerdir. On üç adet bitişik yazılan sözcüğün on ikisi sıfat tamlaması şeklinde oluşturulurken, *atbalığı* sözlükbirimi ise takısız ad tamlaması biçiminde yapılmıştır.

A maddesinde *abuzambak* sözlükbirimi ise halk etimolojisi ile oluşturulmuş bir sözcüktür. Farsça+Arapça biçiminde oluşturulmuş olan *ab-ı zambak* biçiminden Türkçede yerleştirildiği düşünülen sözcük, muhtemelen halk ağzında halk etimolojisi ile şekillendirilmiş ve Türkçede *abuk sabuk* yinelemesi ile *örnekseme* yoluyla oluşturulmuştur. TS'de de "Garip sözler söyleyen, tuhaf davranan (kimse)" anlamı verilerek sözlükbirim olarak yer almıştır.

Türkçe, geniş konuşur kitlesine sahip ve etki alanı giderek artan işlek bir dildir. Söz yapımı, her dilde olduğu gibi Türkçede de dil araştırmalarında en önemli ve kapsamlı konulardan biridir. İşlekliliğin artması dolayısıyla Türkçenin kendine

özgü söz yapım yollarının yanında diğer dil ve kültürlerle artan etkileşimleri sonucunda ortaya çıkan alıntı ve yerleştirme örnekleri de söz yapım yolları arasında sayılmaktadır. Çalışmada ölçünlü Türkçenin söz yapım yollarının halk ağzından sözcüklerde ne şekilde ve ne oranda görüldüğü konusunda bize veriler sağlayan TDK Türkçe Sözlük'ün A maddesindeki *hlk.* etiketli sözlükbirimlerin söz yapım yolları incelenmiş ve elde edilen sonuçlar, ölçünlü dildeki verilere koşut ve bunlardan farklı olan yönleriyle değerlendirilmiştir. Ulaşılan veriler, Sonuç bölümünde sunulmuştur.

Sonuç

TS'nin A maddesinde bulunan *hlk.* etiketli sözlükbirimler üzerine yaptığımız söz yapımı araştırmasında elde ettiğimiz sonuçlar şunlardır:

1. Türkçenin eklemeli bir dil olması dolayısıyla A maddesinde halk ağzından alınan doksan yedi sözlükbirimin elli dokuzunun *ekleme* yoluyla oluşturulduğu görülmektedir.
2. Ekleme yoluyla elde edilen sözlükbirimlerin ardından en sık başvurulanan söz yapım yöntemi *birleştirme* olmuştur. Birleştirme yoluyla yirmi altı adet sözlükbirim oluşturulmuştur.
3. Çalışmamızın ölçeği halk ağzından alınan sözcükleri kapsadığı için *yineleme* ve *yerleştirme* yöntemleri ile oluşturulan sözcüklerin sayısının yakınlığı dikkat çekicidir. Özellikle *yerleştirme* yöntemiyle oluşturulan sözcüklerin fazlalığının halk ağzındaki sözcüklerin yerleştirme bakımından daha zengin olmasından kaynaklandığı düşünülebilir.
4. Türkçedeki *ekleme* yoluyla söz yapımının ağırlığı, birleştirme yoluyla elde edilen sözcüklerde de etkisini göstermektedir. *Birleştirme* yöntemiyle oluşturulan sözcüklerde en az bir sözcüğün *ekleme* yoluyla türemiş sözcük olduğu örnekler görülmektedir: *Ayazlandırılmış rakı* örneğinde olduğu gibi.
5. *Birleştirme* yoluyla oluşturulan sözlükbirimlerde genellikle niteleyicilerin kullanıldığı görülmektedir. Bu durum, birleştirme yoluyla oluşturulan sözcüklerin sözcük türü olarak sıfat tamlaması özelliği göstermesine yol açmıştır. Ör: *Ala gün*.
6. Yerleştirilen sözcükler dikkate alındığında, Türkçenin genel dile sözcük ödünçlediği dillerle koşut kaynak dillerin tercih edildiği görülmektedir. A maddebaşında yerleştirme yoluyla halk ağzına giren beş sözlükbirimden ikisi Arapça, biri Farsça, biri Rumca, bir tanesi de Fransızcadan yerleştirilen sözcüktür. Türkiye Türkçesi yazı diliyle ağızlar arasında yerleştirme konusundaki bu koşutluk, Türkiye Türkçesinin yazı dili-ağız ilişkisindeki *geçişkenlik* bakımından da ayrı bir önem taşımaktadır.

7. Türkçe eklemeli bir dil olduğu için en sık başvurulmuş söz yapım yolu, ekleme yoluyla sözcük yapılmasıdır. A maddebaşında da durum bu şekildedir. Ancak çalışmamızda görüldüğü üzere TS'ye halk ağzından alınmış sözlükbirimlerin içerisinde diğer söz yapım yollarıyla oluşturulan çok sayıda sözcük de mevcuttur. Bu bakımdan Türkiye Türkçesinin söz varlığının bütününe dikkate alan bir gramer çalışmasının ancak ekleme yönteminden başka diğer söz yapım yollarını da dikkate alınarak hazırlanmış olabileceği kanısındayız. Özellikle halk etimolojisi ile oluşturulan ve halk ağzında kullanılan sözcükler (Örn: *abuzambak*) üzerinde durulmalı ve bu sözcüklerin anlamsal kaynakları incelenmelidir.

8. TS'deki halk ağzından alınmış sözlükbirimler, DS'deki biçimleriyle karşılaştırılmalı ve söz yapım yollarının ortaya konulmasında DS'deki veriler ve sözcükteki belli bölgelere göre görülen farklılıklar dikkate alınmalıdır.

Kaynakça

- Akalın, Ş. H. (2014a). Türkçede Söz Yapımı Yolları ve Sözlükselleşme. *XI. Milli Türkoloji Kongresi Bildirileri* içinde (C. 1, ss. 831-841).
- Akalın, Ş. H. (2014b). Türkçede Eksilteli Yapıdan Sözlükselleşme. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 31(2), 13-29.
- Akalın, Ş. H. (2017). Türkçede Söz Oluşum Yollarından Biri: Güncelleme. *Akademik Ağamusa Axundov'un 85. İliyine Hasr Olunmuş "Ağamusa Axundov ve Azerbaycan Filologiyası" Beynelhalq Elmi Konferansın Materialları V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri* içinde (ss. 19-23).
- Aksan, D. (1980). *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim 3)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Alibekiroğlu, S. (2017). Türkçede Takısız Ad Tamlaması Şeklindeki Birleşik Sözcükler. *Teke: Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6(1), 184-195.
- Alibekiroğlu, S. (2019). *Türkçede Sözcük Yapımı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Banguoğlu, T. (2015). *Türkçenin Grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bauer, L. (1983). *English Word Formation* (I. Plag, Haz.). Cambridge University Press.
- Bauer, L. (2003). *Morphological Productivity*. Cambridge University Press.
- Eker, S. (2015). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (1984). *Dilde Birlik*. İstanbul: Cönk Yayınevi.
- Erenoğlu, D. (2006). Dilde Örnekseyerek Türetme ve Türkçedeki Örnekleri. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 6(2), 311-315.
- Ergin, M. (2013). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınevi.
- Hacıeminoğlu, N. (2015). *Türkçenin Karanlık Günleri*. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı.
- Hengirmen, M. ve Berdigar, Y. (2009). *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. Engin Yayınevi.
- İmer, K., Kocaman, A., Özsoy, S. A. (2013). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Karaağaç, G. (2012). *Türkçenin Dilbilgisi*. Akçağ Yayınevi.

- Karaağaç, G. (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Levi, J. N. (1978). *The Syntax and Semantics of Complex Nominals*. New York: Academic Press.
- Lieber, R. (1992). *Deconstructing Morphology*. Chicago and London: University of Chicago Press.
- Lieber, R. (2005). English Word-Formation Process. P. Štekauer ve R. Lieber, (Ed.), *Handbook of word-formation* içinde (ss. 375-422). Springer Science & Business Media.
- Marchand, H. (1969). *The categories and types of present-day English word-formation*. München: Verlag C. H. Beck.
- Menz, A. (2004). “Türkiye Türkçesinin Ağızlarında Yakıştırma (Örnekseme) Yoluyla Oluşan Biçimbirimsel Özellikler. *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri* içinde (C. 2, ss. 2113-2118).
- Pei, M. ve Gaynor, F. (1954). *Dictionary of Linguistics*. Rowman & Littlefield.
- Sarı, İ. (2016). Türkiye Türkçesindeki Birleşik Sözcüklerin Merkezlilik Odağında Sınıflandırılması. *Dil Araştırmaları*, (18), 199-217.
- Tekin, T. (1972). Türk Dilbilimi ve Yeni Kelimeler. *Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 4(2). Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Trask, R. L. (1993). *A Dictionary of Grammatical Terms in Linguistics*. London: Routledge.
- Türk Dil Kurumu. (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.